

Kiss László

Korai fajelméletek – Kontinuitás vagy diszkontinuitás?

A dolgozat címe némi magyarázatot kíván. A modern fajelméletek, „tudományos” rasszizmusok megjelenése Európában a 19. század második felében ugyanúgy nem volt előzmények nélküli, mint a politikai vagy modern antiszemitizmusé sem. A sztereotípiák, előítéletek, vádak zöme ugyanis, a fogalmi apparátus nagy részével együtt, már régen kialakult. Ebben a kontinuitás-diszkontinuitás logikájára épülő sok évszázados folyamatban a megőrizve megtartás és a továbbfejlesztés mozzanata egyidejűleg volt jelen. A rasszista antropológia 19. század végi megjelenésekor tehát – írta Rosemary R. Ruiter – „az anti-judaizmus faji antiszemitizmussá való átfordításának alapjait már lefektették a felvilágosodás filozófiájában, amely később a romantika filozófusaitól kapott támogatást.” Úgyhogy a náci antiszemitizmus idején a „fajelmélet új volt, de a gyűlölet sztereotípiái régiek”.¹

Stephen Jay Gould is úgy látta, hogy a faji előítéletek olyan régiek lehetnek, mint az írott történelem, bár biológiai igazolásuk, amely a veleszületett alacsonyabb rendűség terhét is rátette a lenézett csoportok vállára, csak a 19. század második felében jelent meg.² Csábító lenne az ókortól áttekinteni ezt a sokrétű folyamatot, de nem tesszük. Elsősorban a faji gondolat néhány korai, 18–19. századi megnyilvánulására koncentrálunk. Annál is inkább, mivel „a faji szemlélet – erős tizenharmadik századi gyökerekből – egy időben hajtott ki a tizenkilencedik század folyamán az összes európai országban. A rasszizmus századunk elejétől [a 20. századról van szó – K. L.] fogva hathatós ideológiája volt az imperialista politikának. Bizonyosan magába szította és újjáélesztette a faji vélekedés minden régi mozzanatát, de azok önmagukban aligha változhattak volna [...] ideológiává terebélyesedő rasszizmussá”.³

Valóban csak jelezzük, hogy a modern fajelméletek legtávolabbi előzményei, előképei már az ókorban megjelentek. Az idegengyűlölet, az idegenellenesség, a másoktól való elhatárolódás, a kirekesztés és a hátrányos megkülönböztetés az ókorban etnocentrikus, a középkor- és koraujkorban pedig döntően keresztény, vallási alapokon nyugodott. A 18. század és a 19. század első fele közbülső, összekötő időszaknak számít a „régiké” és a „modern” fajelméletek között, amikor egyidejűleg voltak jelen – akár egy személy gondolkodásában is – régi és új szemléleti elemek, vonások. Ezt az átmeneti korszakot J. A. de Gobineau fajok egyenlőtlenségéről szóló hanyatláselmélete koronázta meg 1853–1855-

¹ RUETER, Rosemary R.: *Az antiszemitizmus teológiai gyökerei*. IN: KOVÁCS András (szerk.): *A modern antiszemitizmus*. Új Mandátum, Budapest, 1999. 113. 114.

² GOULD, Stephen Jay: *Az elméricskélte ember*. TYPOTEX, Budapest, 1999. 54.

³ ARENDT, Hannah: *A totalitarizmus gyökerei*. Európa, Budapest, 1992. 193. – *A Politikai filozófiák enciklopédiája* „fajelmélet” címszavában is az áll, hogy az emberi világ faji értelmezése a 18. században alakult ki. Budapest, Kossuth, 1995. 123. (POLFIZ)

ben, amely – talán éppen átmenetisége miatt – rendkívüli hatást gyakorolt a 19. század második felében megjelenő modern fajelméletek, rasszista teóriák kialakulására, gyors elterjedésükre és megerősödésükre. Nem véletlen, hogy áttekintésünket, amelyben főleg a téma francia vonatkozásaira koncentrálnak, Gobineau nézeteinek ismertetésével, elemzésével zárjuk.

S nem is csak Gobineau *Esszéje* előzte meg Charles Darwin *A fajok eredete* (1859) című, még nagyobb hatású művét. A biológiai evolúció tana is előbb keletkezett, mint a darwinizmus. Az antikvitásból átvett elképzelésekre támaszkodva ugyanis – olvashatjuk Claude Lévi-Straussnál –, a 18. században „szinte burjánzottak azok az alapvető gondolati sémák, melyekről később oly sok vita folyt: Vico ‚spirálja‘ és az általa leírt ‚három életszakasz‘ már előrevetítette Comte ‚három állapotát‘ és Condorcet ‚lépcsőfokait‘. Spencer és Tylor, a társadalmi evolucionizmus elméletének megalapítói, már az előtt kidolgozták és közreadták tanait, hogy megjelent volna *A fajok eredete*, és joggal feltételezhető, hogy nem olvasták előtte Darwin munkáját.”⁴

A 19. század század első felében már rendszeresen használták a nyelvtudományi eredetű ‚indoeurópai‘, ‚indogermán‘, ‚árja‘ kifejezéseket, amelyeknek – a negatív vonásokkal felruházott ‚szemita‘ nyelvcsaládhoz tartozókkal szemben – pozitív értékeket és vonásokat tulajdonítottak. Ráadásul az előbbi nyelvcsoportokat népcsoportokként is kezdték értelmezni és szembehelyezni a szemítával.⁵ A következő állomás az volt, hogy az 1860-as évek közepétől az ellentétes értékekkel és törekvésekkel felruházott népcsoportokból – Darwin ‚tudományos‘ követői jóvoltából – természettudományos alapra helyezett faji, biológiai, származási kategória lett. Az ún. szociáldarwinisták, a pozitivisták szociológia művelői ugyanis a társadalomtudományokra is alkalmazni kezdték a biológia kutatási eredményeit és törvényszerűségeit. Comte, Spencer, Bagehot, Gumpłowicz, Ratzenhofer és mások jóvoltából megtörtént a társadalomtudományok naturalizálása, átbiologizálása, mivel a társadalmi fejlődést a biológiai evolúció mintájára fogták fel. Ezek a zömmel egytényezős elméletek a létért való küzdelmet összekapcsolták valamilyen elit-, hódítás- vagy konfliktuselmélettel.⁶

Időközben megváltozott a ‚zsidó‘ és a ‚zsidóság‘ jelentéstartalma is. A zsidóból ‚szemita‘, a zsidó népből, nemzetből ‚faj‘ lett. A 18. század végéig

⁴ LÉVI-STRAUSS, Claude: *Faj és történelem* Napvilág Kiadó, Budapest, 1999. 24.

⁵ RUETER: 38. – Wojtilla Gyula szerint az ‚árja‘ fogalom a 18. század végén került be a tudományos szóhasználatba, amikor felfedezték, hogy India ősi nyelve, a szanszkrit, rokonságban áll az iráni nyelvekkel (a göröggel, germánnal, szlávval stb.). A 19. század közepe tájára nagyjából az indoeurópai (más néven: indogermán) nyelvi közösségbe tartozó népek gyűjtőneve lett. WOJTILLA Gyula: *Kik voltak az árjak?* História, 1994/8. 3.

⁶ A szociáldarwinizmusra, szociológiai pozitívizmusra lásd pl. WIATR, Jerzy: *A politikai viszonyok szociológiája*. Kossuth, Budapest, 1980. 65-71. LUKÁCS György: *Az ész trónfosztása*. Akadémiai, Budapest, 1974. 528-541. SZALAI Sándor: *Bevezetés a társadalomtudományba*. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1948. 37-48. POLFIZ: 451-452. – Az elitelméletek kialakulásának rövid összefoglalását Kiss Lászlótól lásd: NÉMETH István-KISS László: *Az első évtized új nemzetközi jelenségei*. IN: NÉMETH István (szerk.): *A 20. század titkai*. Európa (1900-1945). Történelmi olvasókönyv 1. kötet. Pandora könyvek 19. Eger, Líceum Kiadó, 2009. 14-17.

ugyanis a ‚zsidó’ – azon túl, hogy már régóta szitokszónak, a pénzkölcsönző, uzsorás, kereskedő szinonimájának számított – alapvetően egy konkrét valáshoz vagy népközösséghez tartozó egyént, illetve csoportot jelölt. A század végétől viszont szekuláris, tehát a valláshoz egyre kevésbé kötött, világi jelentéstartalmat kapott. Ez közvetlen összefüggésben állt azzal, hogy a liberalizmus, a romantika, a nacionalizmus, a konzervativizmus, a protestáns teológia és az idealista filozófia német képviselői (Hegel, Fichte, Marx és mások) a 19. század első felében, döntően zsidóellenes élel, a kereszténység (és ez által a zsidóság) újraértelmezésén fáradoztak. Ennek során a kereszténység ellenpólusát képező zsidóság – addigi vallási meghatározottságát megtartva – antropológiai jelentéstartalmat kapott. Ezzel a zsidó az új, polgári társadalomnak is egyre negatívabb figurája lett, a kereszténység és a zsidóság megkonstruált, ellentétes ‚szellemével’ együtt.⁷

A helyzetet egyre áttekinthetlenebbé tette az alapvető fogalmak homályos, képlékeny, összerosódó használata. Ráadásul az árja és a szemita kifejezések aktuális politikai töltetet is kaptak, átpolitizálódtak, miközben a faj jelentéstartalma is egyre ködösebbé, megfoghatatlanabbá, többértelművé, egyfajta gumiformulává vált. Biológiai, rasszista megközelítése mellett vallási, rendi, történelmi, földrajzi, nyelvészeti, kulturális, népi, nemzeti stb. értelmezései is megmaradtak, sőt ezek kombinációi is megjelentek. S még nem is szóltunk a liberális, konzervatív, nacionalista, szocialista-kommunista, keresztény, vagy hatalmi-politikai, kolonialista magyarázatokról.⁸

Nyomatékosan hangsúlyozni kell tehát, hogy az emberek és embercsoportok alá- és fölrendeltségének bizonyítására nemcsak biológiai alapú, rasszista elméletek születtek, noha a 19. század végére leginkább ezek erősödtek meg. A fajelméletek rasszista változatai többnyire olyan öröklődésre hivatkozó teóriák voltak, amelyek az emberfajták értékbeli egyenlőtlenségét, a felsőbbrendűnek kikiáltott fajták, népek, nemzetek, csoport(ok) uralmát biológiai különbségekkel magyarázták, amelyeknek örökletes értékkülönbségeket tulajdonítottak. „A rasszizmus azt jelenti – írja Antony Giddens -, hogy hamis okfejtéssel öröklött személyiségjegyeket vagy viselkedési jellegzetességeket tulajdonítunk egy bizonyos fizikai külsővel rendelkező embercsoportnak. A rasszista pedig olyasvalaki, aki meggyőződéssel vallja, hogy bizonyos fizikai jegyekkel rendelkező emberek állítólagos felsőbb- vagy alacsonyabb rendűsége biológiailag magyarázható.”⁹

Magán az európai ‚fehér fajon’, sőt, az ‚északi’, ‚germán’, ‚árja fajon’ belül is állandó küzdelem folyt az elsőségért. Azt is látni kell, hogy a fajelméletek között

⁷ RÜRUP, Reinhard – NIPPERDAY, Thomas: *Antiszemizmus. Egy fogalom keletkezése, funkciója és története*. IN: *A modern antiszemizmus*, 39. Sokkal részletesebben tárgyalja a témát KATZ, Jakov: *Az előítéllettől a tömeggyilkosságig* c. könyvének több fejezete. Osiris, Budapest, 2001.

⁸ A „faji nemzet” egyik meghatározása szerint a nemzet a közös származású, egy fajhoz tartozó emberek közössége, nem más, mint a politikai öntudatra ébredt faj.

⁹ Antony GIDDENS: *Szociológia*. Osiris, Budapest, 2003. 259.

– nem túl nagy számban ugyan, de – léteztek nem zsidóellenes, nem szlávellenes jellegűek is. Sokak szerint Gobineau nem volt antiszemita.¹⁰ Ez az állítás, amelyre még visszatérünk, legfeljebb csak részben helytálló. Az viszont tény, hogy az *„angol Gobineauinak”* titulált Robert Knox *Emberi rasszok* című könyvében (1850) az árjának tekintett szász és szláv rassz felsőbbrendűségét hangoztatta, ami egyáltalán nem zárta ki nála a zsidók alacsonyabb rendűségét.¹¹

Végül, ami tanulmányunk közvetlen motivációját illeti, már régóta foglalkozunk – részben a kutatás szintjén is – a 17–19. századi egyetemes történelemmel, annak eszmetörténeti vonatkozásaival, valamint a nemzeti kérdés és a zsidókérdés, antiszemitizmus problémáival. A mostani jeles esemény kapcsán láttuk elérkezettnek az időt arra, hogy néhány – korai fajelméletekkel kapcsolatos – gondolatunkat írott formába is öntsük, persze a teljesség igénye nélkül. Ezzel szeretnénk köszönteni a kedves kollégát, a 80. születésnapját ünneplő Vadász Sándort, aki nemcsak a modern francia történelemnek, hanem a *„hosszú 19. század”* eszmetörténetének is kiváló oktatója és kutatója.

Etnocentrikus és vallási gyökerek

Nem akarjuk eltúlozni, de lebecsülni sem, az évszázadokon és történelmi korokon átívelő folytonosságot a régi és az új fajelméletek között. Osztjuk A. Giddens álláspontját: *„Noha a ‚faj’ modern fogalom, faji előítéletek és ellentétek széles körben előfordultak az emberi történelem során”*.¹² John Lukacs is hasonlóan vélekedik az 1870 táján megjelenő antiszemitizmus előzményeiről. Idézzük: *„Az megelőzően közel kétezer esztendeig judeofóbiáról beszélhetünk, de antiszemitizmusról nem. Az antijudaizmus hosszú ideig inkább vallási, mintsem faji forrásból eredt, onnan keresett igazolást.”*¹³

Az ókori judeofóbia és idegenellenesség gyökere a xenofóbiával (ősi idegengyűlölettel) összefonódó, már említett etnocentrizmus volt. Az etnocentrikus csoportkép és csoporttudat – dióhéjban összefoglalva – a saját csoport (a *„mi-csoport”*) és az idegen csoportok (az *„ők-csoportok”*) merev szembeállítására épült. A *„mi-csoporthoz”* tartozás elsősorban a közös származáson, a rokoni, vérségi kötelékeken nyugodott, érzelmileg túlfűtött és erősen elfogult volt minden iránt, ami a *„miénk’*. A saját csoport értékei, törekvései, étkezési, öltözködési és egyéb szokásai, nyelve vagy vallása tehát feltétlenül pozitívak, a legjobbak voltak. Ehhez képest az idegen csoportok bármiféle értéke, szokása

¹⁰ Lásd pl.: POLFIZ: 124.

¹¹ POLFIZ: 124. *The Races of Men: a Fragment by Robert Knox*. Philadelphia, Lea and Blanchard. 1850. Különösen érdekes a szláv fajjal (*The Slavonian Race*) foglalkozó IX. fejezet: 236-243. A könyv elektronikus változatát, amelyre hivatkoztunk, Lásd:<http://books.google.hu/books?id=XwQXAAAAYAAJ&dq=robert+knox+the+races+of+men&printsec=frontcover&source> [2010. 01. 10.]

¹² GIDDENS: 259.

¹³ LUKACS, John: *Demokrácia és populizmus. Félelem és gyűlölet*. Európa, Budapest, 2008. 43.

vagy jó szándékú törekvése „más” volt, s mint ilyen, kevésbé értékes, gyanús vagy egyenesen alantas színben tűnt fel. Ez a szemlélet tehát tele volt idegenkedéssel, leegyszerűsítéssel, félreért(élmez)éssel, bizalmatlansággal, általánosítással, előítélettel és sztereotípiával. Minden ókori nép így vélekedett magáról és környezetéről, beleértve a zsidókat is.¹⁴

Csupán egyetlen példával élve, az i.e. 5. század közepén Hérodotosz így írta le az egyiptomiak viszonyát a görög idegenekhez (akik megették az általuk szentként tisztelt állatokat is): „[...] egyiptomi ember vagy asszony nem csókolna meg görögöt a száján, sem görög embernek kését, nyársvasát vagy üstjét nem használná, sem nem ízlelné meg tiszta bikának a húsát sem, melyet görög késsel vágtak szét”.¹⁵ Az etnocentrizmus a későbbi korokban is tovább élt. Beépült a modern nemzeti tudatokba, a nacionalista szemléletbe és ideológiába.

Már ismerjük, hogy a középkori, koraujkori idegen- és zsidóellenességnek – etnocentrikus töltetük mellett – alapvetően vallási, keresztény indítékai voltak. Jól mutatják ezt Európában a reformáció és az ellenreformáció véres küzdelmei, a vallásháborúk időszakának pusztító eseményei vagy a – keresztény társadalmak peremére szorított, korlátozó, tiltó és jogfosztó intézkedésekkel pária-helyzetbe, gettókba kényszerített, szörnyű vádakkal illetett, „Krisztusgyilkosoknak” titulált – zsidóság európai kálváriája.¹⁶ Az Újvilágban, a mesés Indiákon hódító-térítő spanyol és portugál katolikus conquistadorok is Jézus Krisztus nevében terjesztették az ígét, és pusztították a vadaknak tekintett benszülötteket.

Annak viszont, ami a reconquista befejezésekor, a 15. század végén Spanyolországban a moriszkókkal (katolikus hitre áttért arabokkal) és a zsidókkal történt, elemzők szerint már nemcsak vallási indítéka volt. John Lukacs úgy látja, hogy az antijudaizmus évszázadokon át inkább vallási, mint faji forrásban keresett és talált igazolást, de nem mindig és nem egészen. A spanyolországi judeofóbia ugyanis „vallási elvekre támaszkodott, de a gyakorlatban sokszor faji jellegét is vizsgálta”.¹⁷ A katolikus hitre csupán színleg áttért mórók és zsidók felkutatására, az eretnekek felelősségre vonására 1483-ban felállított inkvizíció tevékenysége – írta Makai György –, „egyelőre vallási és nem faji alapon történt, bár lassan kezdett gyökeret verni a „zsidó összeesküvés” mítosza, - megkezdődött az átmenet a felekezeti gyűlöletből a faji gyűlöletbe”.¹⁸ Paul Johnson egyenesen úgy látja,

¹⁴ Az etnocentrizmus lényegére lásd CSEPELI György összefoglalását: *Előítélet és antiszemitizmus*. Józsoveg, Budapest, 1998. 13-37. Más kutatókhoz hasonlóan Csepeli is G. W. ALLPORT klaszszikus monográfiájából indult ki: *Az előítélet*. Gondolat, Budapest, 1977.

¹⁵ Idézi KÁKOSY László: *Egyiptomiak és más népek*. História, 1987/1. 5.

¹⁶ Erre vonatkozóan lásd Paul JOHNSON: *A kereszténység története*. Európa, Budapest, 2005. 353-436. KARÁDY Viktor: *Zsidóság Európában a modern korban*. Új Mandátum, Budapest, 2000. II. fejezet, 39-86. PREPUK Anikó: *A zsidóság Közép- és Kelet-Európában a 19-20. században*. Csokonai, Debrecen, 1997. 16-19.

¹⁷ LUKACS: 43.

¹⁸ MAKAI György: *Fajlemélet – fajüldözés*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1977. 48.

hogy a „vértisztaság” (*limpieza de sangre*), illetve a bevezetett vértisztasági törvények érvényesítése érdekében „Torquemada alatt az inkvizíció működése összekeverte a faji és a vallási tisztaság egymástól elméletileg független fogalmait”.¹⁹

Az inkvizíció szabályos fajkutatást végzett azoknak az áttérteknek, újkeresztényeknek (*conversos*) a felkutatására, akik titokban továbbra is judaizáltak. Ezeket megvetően disznóknak (*marranos*) nevezték. 1586-ban írta egy ferences barát a következő sorokat: „Spanyolországban az istenkáromlónál, tolvajnál, csavargónál, házasságtörőnél, szentségtörőnél csak az a nagyobb bűnös, aki zsidó származású, még akkor is, ha ősei már két- vagy háromszáz esztendeje áttértek a szent katolikus hitre.”²⁰ Száz évvel később Órszem a zsidók ellen című művében Francisco de Torrejoncillo prédikátor szerint eredendő bűnnek számított a keresztények és Krisztus ellenségének lenni. Idézzük: „nem szükséges az, hogy valakinek apja és anyja is zsidó legyen; egy szülő is elégséges; [...] mi több, egynegyed, sőt még egynolcad rész is. Sőt napjainkban a Szent Inkvizíció felfedte, hogy még a huszonegyedik generáció (600 év!) esetében is előfordult a judaizálás”.²¹

A vallásalapító Luther Márton a német reformáció kezdetén, 1523-ban még elítélte a zsidóüldözést, rokonszenvezett a zsidókkal, mondván, hogy Jézus is zsidónak született. Abban bízott, hogy egy részüket sikerül maga mögé állítania. Nem sikerült. 1543-ban már kíméletlen zsidóüldözésre szólított fel. A *zsidókról és hazugságaikról* című művében a kérdést így tette fel: „Mit tegyünk mi keresztények ezzel az átkozott, elvetett zsidó fajjal?” Nem késlekedett a válasszal: „Először is zsinagógáikat fel kéne gyújtani [...]. Másodsor: hasonlóképpen be kellene hatolni otthonaikba és szétzúzni azokat [...]. Harmadsor: meg kellene fosztani őket imakönyveiktől és Talmudjaiktól [...]. Negyedsor: a rabbikat halálbüntetés terhe mellett meg kellene fenyegetni, hogy ne tanítsanak többé [...]. Ötödsor: az útlevelet és mindenféle utazási privilégiumot teljesen meg kellene vonni a zsidóktól [...]. Hatodszor: meg kellene tiltani számukra az uzorát [...]. Hetedsor: az egészséges és erős zsidó férfiak és nők [...] véres verejtékkel keressék meg mindennapi kenyerüket [...]. Ki kellene szorítanunk ezeket a csibész léhűtőket rendszerünkéből [...]”. Végül azt kérte a fejedelmektől és az előkelőségektől, hogy találjanak ki valamit, hogy végre meg lehessen szabadulni ettől az elviselhetetlen ördögi teherrel – a zsidóktól.²²

A francia felvilágosult filozófusok ellentmondásos álláspontja

Luther zsidókhöz való viszonya tehát meglehetősen ellentmondásos volt. Azt hinné az ember, hogy a francia felvilágosodás filozófusai, Voltaire-rel az élükön, amikor a ráció, az ész és az értelem nevében harcot indítottak a – római katolikus egyház és a keresztény vallás által közvetített – dogmatikus szemlélet

¹⁹ JOHNSON: 406.

²⁰ MAKAI: 49.

²¹ Uo. – A *Centinela contra judios puesta en la torre de la Iglesia de Dios* című könyv 1674-ben jelent meg. Ezt követően többször is kiadták.

²² Idézi BROWN, Michael L.: *Kezeink vérrel mocskolva*. Budapest, 1993. 38-39.

és gondolkodás, a középkori sötétség és a tekintélyelvűség ellen, a zsidók, a rabszolgák, a nők stb. szószólóiként léptek fel. Nem így történt, mivel álláspontjukat számos ellentmondás, kettősség jellemezte.

A felvilágosodás eszmerendszere ugyanis, eltérően a korábbi évszázadok isteni elrendelésre épülő keresztény szemléletétől, a természetjog talajára helyezkedett. Olyan új ember- és társadalom felfogást érvényesített, amely – már a vallási tolerancia gondolatával is – kikezdte a zárt vallási rendszerek mindenhatóságát. A természetjogra épülő elvont, egyetemes emberfogalom az egyik oldalon minden ember, az emberi nem eredendő egyenlőségét hangoztatta. Ez a zsidók, a rabszolgák, a nők vagy a röghöz kötött jobbágyparasztok, mint egyének *„felszabadítását”* ugyanúgy magában foglalta, mint a zsidó- és a női emancipáció, illetve a rabszolga- vagy a jobbágyfelszabadítás lehetőségét is. A másik oldalon viszont ez az elvont nézőpont nem volt alkalmas a történetileg kialakult emberi közösségek, valamint a rájuk rakódott konkrét előítéletek, sztereotípiák és egyéb negatív nézetek feloldására. Ily módon tehát tovább élt a zsidóság, mint vallási-népi közösség negatív megítélése, akárcsak a keresztény antijudaizmus számos más hagyománya is. A felvilágosult filozófusok ellentmondásos értékelései tehát jórészt ezekből fakadtak.

Ezeket az ellentmondásokat felerősítette a kereszténységet és a judaizmust egyaránt érintő felvilágosult valláskritika. Mivel a judaizmus a kereszténység gyökerének számított, a zsidó vallási konzervativizmus könyörtelen bírálata Voltaire, Diderot vagy Holbach részéről a keresztény dogmatizmus kritikájával is járt, és fordítva. A cél eléréséhez csökkenteni kellett a zsidó nép jelentőségét, kultúrájának értékét, gúnyolódni lehetett a zsidók jellemén, szent könyvein, reménytelen álmaikon, alaptalan büszkeségükön és kiválasztottság hitükön. Ennek során azonban még a deista valláskritikusok sem tudtak, nem is nagyon akartak szakítani a keresztény morállal, a zsidók hagyományos antijudaista megítélésével. Voltaire zsidóképe is a keresztény gondolatvilágban gyökerezett: elzárkózóak és ellenségesek gyűlölt környezetükkel szemben, ugyanakkor önfeláldozóak a társaik iránt; vallásuk, nyelvük, szokásaik idegenek; az üzlet, az uzsora, a pénz, a bectelen kereskedelem élteti őket, amelyek kedvéért bárkit elárulnak stb.²³

Ezek között a régi antijudaista érvek között újak is feltűntek. Ilyen volt például a zsidó kulturális elkülönülés és partikularizmus – univerzális értékekkel szemben álló – ostromozása, valamint azon állítás, hogy az európai modern államokon belül öntörvényű politikai közösségeket alkotnak, „állam az államban” élnek. A lényeg tehát az, hogy a felvilágosult valláskritika nemcsak a zsidó vallás reformjának, a zsidó felvilágosodásnak nyitott utat, hanem a zsidóellenesség új típusának megteremtésével a gyűlölt zsidó iránti előítéletek átörökítésének és megújításának is. Egy-két nemzedék múlva a judaizmus bírálata

²³ KATZ: 70-71. MAKAI: 94-95.

fontos eszközzé vált a zsidó emancipációt ellenzők kezében. Újabb fegyvereket és argumentumokat nyújtott az 1870-es években elinduló antiszemita mozgalmak számára.²⁴

A francia felvilágosodás kiválóságai – élükön Voltaire-rel, aki egy rabszolga-kereskedő társaságba is betársult – a rabszolgaság intézményéhez is ellentmondásosan viszonyultak. Egyrészt felemelték szavukat a rabszolgákkal való kegyetlen bánásmód ellen. Voltaire hősei a *Candide*-ben (1759) Suriname holland gyarmatra is eljutottak. Egy megcsonkított rabszolga szájába adta a saját gondolatait: „A kutyák, a majmok s a papagájok ezerszer boldogabbak, mint mi vagyunk. Azok a holland fétisek, akik megkereszteltek engem, minden vasárnap azt mondják, hogy Ádám gyermekei vagyunk, mind, feketék és fehérek. Én nem vagyok őskutató, de ha ezek a prédikálók csakugyan igazat mondanak, akkor mindnyájan rokonok, édes unokatestvőrek vagyunk. Ezek után, mondja csak, lehet-e gyalázatosabban bánni a közeli rokonokkal?”²⁵ Másrészt viszont a rabszolgaság intézménye ellen ugyanúgy nem volt kifogása, mint ahogy a rendi és az osztályhierarchia ellen sem. Az előbbi idézetből az is látható, hogy Voltaire – a lentebb ismertetett – poligenizmus híve volt. Ennek jegyében kiállt az élőlények hierarchiája és az európai ember felsőbbrendűsége mellett. *Metafizikai értekezésében* (1734) ezt így fogalmazta meg: „A négereknél magasabb rendűeknek tekintem őket [az európaiakat], mint ahogy a négerek magasabb rendűek a majmoknál, azok pedig az osztrigáknál”.²⁶

18. századi természettudósok az emberi nemről

Voltaire nézetei kora természettudományos eredményeit tükrözték, amelyeknek kiemelkedő foglalatja a nagy francia Enciklopédia volt. A 18. század tudósainak nagy része szakítani igyekezett a keresztény világnézettel és a bibliai magyarázatokkal, ami már önmagában is hatalmas előrelépésnek számított. Már a 17. századi természetbúvárok is azon fáradoztak, hogy olyan – mesterséges vagy természetes – rendszert állítsanak fel, amelybe a növényi, állati és emberi világ egyaránt besorolható. A természet sikeres rendszerezésével és a kategóriák hierarchiába állításával azonban egészen a svéd Carl von Linné (1707–1778) *Rendszertanáig* (*Systema Naturae*, 1735) várni kellett.

Linné rendszerében az egyedek az osztályok (classis) – rendek (ordo) – nem, nemzetség (genus) – faj (species) – alfajok (subspecies) – fajták és változatok (varietas) sorozatba illeszkedtek. Másik nagy horderejű újítása a kettős nevezéktan bevezetése volt 1753-ban. Minden növénynek és állatnak kettős nevet adott. Az egyik a fajtát jelölte, a másik pedig a nemét. Linné a fajok állandóságának elve alapján állt, ami a bibliai teremtéstörténet elfogadását jelentette. A világ 6 napos teremtése óta tehát a természetben nincs folytonosság, változás.

²⁴ Az elmondottakra bővebben lásd: PREPUK: 38-39. KARÁDY: 85-86. KATZ: 41-42.

²⁵ VOLTAIRE: *Candide vagy az optimizmus*. (Ford. Gyergyai Albert) Diák- és Házikönyvtár 38. Populart Füzetek, Interpopulart Könyvkiadó, Budapest, é. n. 55.

²⁶ MAKAI: 92-93.

Az emberek világában – amelyet már az állatvilághoz kötött! – Linné *Rendszertana* az emlősök osztályán és a főemlősök rendjén belül (ide sorolta a csimpánzt is az emberéhez hasonló testfelépítése miatt) a homo sapiensnek – az akkor ismert kontinenseknek megfelelően – négy hierarchikus fajtáját különböztette meg, alapvetően a földrajzi elhelyezkedés és a bőrszín alapján. A fehér európai ember eszes, találékony, vérmes stb. és a törvények kormányozzák. A rőt amerikai a szokások rabja, sorsával elégedett, de szabadságszerető és hirtelen haragú. A fakó sárga ázsiait a véleményei vezérlik, melankolikus, gögös és kapzsi. A fekete néger viszont gazdáit önkényes akaratának engedelmeskedik, flegmatikus, ravasz, lusta és hanyag. Később, az újabb felfedezőutak kapcsán, további két variációt vezetett be: a vademberekét, valamint a hottentottáikét, illetve patagóniaiakét.²⁷ Ez a csoportosítás Linnét a faj- és rasszfogalom korai úttörői közé emeli.

Georges-Louis Leclerc Buffon (1707–1788) nem fogadta el Linné fejlődést és változékonyságot nem ismerő rendszerét, és óvatosan felvetette a fajok változékonyságának, átalakulásának a gondolatát. Szerinte ugyanis a fajok és a fajok száma nem változatlan. *Az ember természetrajza* című művében a faj fogalmába bevezette a közös szaporodóképességet. Ettől kezdve a fajt egymással szaporodni és termékeny utódokat létrehozni képes egyedek alkotják. Linnével szemben úgy látta, hogy kezdetben egyetlen egységes emberi nem (faj) volt, amelynek a változások során különböző variánsai alakultak ki. Ezek közül a fehér európai ember a legsikerültebb. Hozzá képest a többi degenerálódott, elkorcsosult. Legalacsonyabb rendűek – hasonló, csúnya kinézetük alapján – a lappok, tatárok és a grönlandiak (eszkimók), akik nemcsak csúnyák, hanem kistermetűek, ostobák, közönséges erkölcsűek stb. is.²⁸

A monogenizmus hívének számító német J. M. Blumenbach (1752–1840) európai, amerikai, ázsiai és afrikai koponyák méretei alapján határozta meg az embertípusokat. Mivel az összes megvizsgált koponya közül a fehér embereket, azokon belül pedig a kaukázusiakét tartotta a legszebbeknek, legarányosabbaknak, bevezette a ‚kaukázusi rassz‘ fogalmát. A fehér ember koponyájától szerinte – degeneráció révén – az amerikai indiánok az egyik irányba, a malájok és az afrikaiak pedig a másik irányba tértek el. Az általánosan elfogadott tipológiának megfelelően a négy rassz (kaukázusi, mongol, etióp, amerikai) mellé felvett egy ötödiket is, a malájt. Kutatási eredményeivel ő is hozzájárult ahhoz, hogy meggyökeresedett a rasszok hierarchiájának gondolata.²⁹

²⁷ Linnére lásd BENEDEK István: *A tudás útja*. Budapest, Magyar Könyvklub, 1994. 217-219. MAKAI: 111-112. SZABÓ T. Attila: *Carolus Linnaeus (1707-1778), a Linné-Emlékév (2007) és a „bioinformatika” kezdetei*. Magyar Tudomány, 2008/8. 952. VÁCZY Kálmán: *Carl Linné (1707-1778) a természet rendszerezője. Vallomásai műveiről*. Kolozsvár, Stúdium Könyvkiadó, 1997.

²⁸ Ez utóbbi besorolást és jellemzést lásd: MAKAI: 112-113.

²⁹ Evolúció és rasszizmus. Lásd: <http://xenia.sote.hu/~torlasz/biol-mernok/evolucio/rasszizmus.html> [2009. 12. 18.] GURKA Dezső: *A rassz fogalma körüli vita. mint a göttingai tradíció és a kanti*

Az ismertetett példákban is látható, hogy a 18. századi természettudományos gondolkodásban az emberi nem kialakulásának két alapvető magyarázata alakult ki: a monogenista és a poligenista. Az előbbi az Ószövetségre támaszkodott. Azt tartotta, hogy minden ember egy töről fakad, az ősszülőktől, Ádámtól és Évától származik. Mivel azonban nem adott kellő magyarázatot az egységes emberi nem rasszbeli sokszínűségére, amelyben a 18. században oly sokan hittek, a leromlás vagy elkorcsosulás elméletével egészült ki. Az emberfajták az édeni tökéletességhez képest – főleg éghajlati és természetföldrajzi tényezők hatására – különböző mértékben romlottak le: a fehérek a legkevésbé, a feketék a legjobban. Egyesek úgy ítélték meg, hogy ez a leromlás már nem visszafordítható. Mások bíztak a visszafordíthatóságban, vagyis abban, hogy megfelelő éghajlati körülmények hatására például az afrikai környezetükből tartósan kiszakadt észak-amerikai feketék is „fehérekké” válnak majd.³⁰ Diderot erről így vélekedett: „Eredetileg tehát csak egy emberfajta létezett, amely elszaporodva és az egész földön elterjedve idővel létrehozta az általunk említett összes változatot; ezek a változatok idővel el is tűnnének, ha feltételezhetnők, hogy a népek hirtelen helyet változtatnak, és egyesek – akár szükségből, akár önként – ugyanazon okok hatása alá kerülhetnek, amelyek azokra a népekre hatottak, kiknek vidékeit elfoglalják...”.³¹

A poligenizmus képviselői nem a Szentírásból indultak ki, amikor azt állították, hogy az emberi nem a világ különböző részein nem egy időben alakult ki. Már kezdetben is eltérő fejlettségű és adottságú csoportok léteztek, amelyek tehát – élükön a fehérekkel, legalul a feketékkel – nem lehetnek egyenlők egymással. Thomas Jefferson pusztán gyanúként vetette fel, hogy: „a feketék, akár eleve külön fajt jelentettek, akár az idők során és a körülmények hatására váltak különbözővé, alacsonyabb rendűek a fehéreknél mind testi, mind szellemi adottságaikat tekintve”.³²

Összegezve az eddigieket, megállapítható, hogy a korai fajelméletek kialakulása és fejlődése a földrajzi felfedezésekkel, a gyarmatosítással, újabb és újabb területek, eltérő népek, kultúrák és szokások megismerésével közvetlen összefüggésben volt. A 18. század művelt emberei növekvő érdeklődéssel fordultak az Európán kívüli idegen, barbár népek felé, amelyet legplasztikusabban a század talán leghíresebb alkotása, a *Perzsa levelek* mutatott. A művelt társaság kedvenc olvasmányai az úti beszámolók voltak. Ezek az események jelentős hatást gyakoroltak a 18. századi természettudósok, nyelvészek és filozófusok „vademberekkel” kapcsolatos gondolkodására is. Ezek a tudósok, ha különböző nézeteket vallottak is, egy dologban többnyire egyetértettek: a rasszok

filozófia kapcsolódási pontja. Magyar Filozófiai Szemle, 2003/4. Internetes változata <http://www.epa.hu/00100/00186/00016/gurka0304.html> [2009. 12. 18.]

³⁰ GOULD: 61.

³¹ MAKAI: 106.

³² GOULD: 56. – A poligenista David Hume is támogatta a nem fehér rasszok veleszületett egyenlőtlenységét: „Hajlok arra a feltételezésre, hogy a népek, és általában minden más emberi faj (mert 4-5 különböző típus létezik) a természet törvénye szerint alacsonyabb rendűek a fehéreknél. A fehéren kívül nem volt más civilizált nemzet, sem pedig cselekedetei vagy gondolatai alapján kiemelkedő egyéniség”. Uo. 63.

egyenlőtlenségében, a fehér faj felsőbbrendűségében. Úgy látták, hogy a tatárok, az eszkimók vagy a négerek már eleve tudatában vannak önnön alsóbbrendűségüknek, ami magában foglalta az alávetettség elfogadását és a fehéreknek való engedelmességet is.³³

Hódításelméletre épülő korai fajelméletek

Az emberi nem, az európai fehér fajon vagy az egyes államokon belüli rendi, illetve osztályjellegű egyenlőtlenségeknek a 18. században elvontabb és konkrétabb magyarázatai egyaránt születtek. „Az egyenlőség tehát – olvashatjuk Voltaire *Filozófiai ábécéje* 'egyenlőség' címszavában – a világ legtermészetesebb és egyszersmind lelegehetetlenebb dolga”.³⁴ Így folytatta: „földgolyónkon lehetetlen, hogy a társadalomban élő emberek ne tagolódjanak két osztályra, az elnyomók és elnyomottak osztályába; a két osztály további ezer rétegre oszlik, s ezeknek a rétegeknek is különféle árnyalataik vannak. Nem minden elnyomott tökéletesen boldogtalan. Többségük eleve beleszületett állapotába, s a szüntelen munka nem engedi, hogy túlságosan átérezze helyzetét; amikor mégis átérzi, háborúk robbannak ki [...]. Mindezek a háborúk előbb-utóbb a nép leigázásával végződnek [...]; egy államban, mondom, mert két nemzet között más a helyzet. Az a nemzet, amelyik jobban forgatja a fegyvert, mindig is le fogja igázni azt, amelynek több az aránya, de kevesebb a bátorsága.”³⁵

Voltaire egy rövid gondolatmeneten belül is keveri az osztály, a (dolgozói) rétegek, a nép és a nemzet kifejezéseket, amelyek közül az osztály és a nép akár a rend szinonimájaként is felfogható. Megjelenik a hódítás, a leigázás gondolata is, s ez nem véletlen. A 18. században a kiváltságos rendek, élükön az arisztokráciával és a nemességgel, szerte Európában, privilegizált helyzetük alátámasztására vagy gyengülő pozícióik védelmére – az alávetett, dolgozó osztályokkal, rétegekkel, de akár a főhatalommal vagy az idegenekkel szemben is – előszeretettel támaszkodtak különféle hódításelméletekre. Ezeknek számos változata alakult ki Angliától Oroszorszáig: az angol 'normann elmélet', a svéd 'nordizmus', a lengyel 'szarmatizmus', a magyar 'alávetési elmélet' vagy a 'varég elmélet' Oroszországban.

A 17–18. században élte reneszánszát Lengyelországban a (régébbi eredetű) szarmatizmus. Ennek a sajátos köznemesi származáselméletnek több rétege is volt. A főúri, mágnás családok eredetüket a rómaiakhoz kapcsolták. Erre válaszul, a nemesség túlnyomó részét és az összlakosság közel 10%-át kitevő kis- és középnemesség, a szlachta, a – rómaiakkal eredményesen dacoló és a térségben

³³ Ennek kapcsán Diderot a következő szavakat adta a tahiti Orou szájába: „Mi ugyan izmosabbak és egészségesebbek vagyunk, mint ti, de rögtön felismertük, hogy az értelem terén felülmúltok bennünket, és azonnal ki is szemeltünk néhányat a legszebb asszonyaink és leányaink közül, hogy befogadják a miénknél jobb faj magvát.” MAKAI: 113.

³⁴ VOLTAIRE: *Filozófiai ábécé*. Kossuth, Budapest, 1996. 61. (FILABC)

³⁵ FILABC: 61.

élő szlávokat meghódító, Don-menti – szarmatákat tette meg őseinek. (A litván nemesek is egy területükön letelepedett római lovagtól eredeztették magukat.) Ez az ideológia alkalmasnak látszott a valóságban soketnikumú, de magát talán éppen emiatt tiszta etnikumúnak látni akaró szlachta integrálására, különállásának hangsúlyozására. A szarmata hagyomány nevében a (meghódított szlávokból, rabszolgákból, foglyokból és idegenekből) kialakult falusi és városi lakosságtól ugyanúgy igyekeztek elszigetelődni, mint a külföldi hatásoktól. Ez a gondolkodásmód a növekvő mágnás-nemesi ellentét csökkentését is szolgálta. A svédországi nordizmushoz hasonlóan a szarmataságnak expanziós célja, a nemességnek pedig jókora történelmi küldetéstudata és idegenellenessége is volt. Gyűlölték Moszkvát, amit tehát le kell győzni, gúnyolták a németeket, a franciákat és általában az idegeneket, akiktől a legjobbnak tartott régi lengyel törvények, szokások, erkölcsök és jellem védelmében el kell különülni. A felsőbbrendű lengyel szarmata ugyanis minden más néptől különbözik: Szűz Mária kegyeltje, a kereszténység védőbástyája, szabadság- és igazságszerető, őszinte, vendégszerető stb. A lengyel állam megszűnése után, a 19. század első felében jórészt ebből az ideológiából fejlődött tovább a lengyel messianizmus, a Jézushoz hasonlóan megfeszített lengyelek történelmi küldetéstudata Európában.³⁶

A lengyel szarmatizmushoz hasonlóan a magyar feudális nemesi nemzet-szemléletnek is szerves része volt a hódításelmélet, amelyet a – szláv/szlovák tudatú papok által a 18. században kitalált – „*vendégszerető fogadtatásról*” szóló teóriával állítottak szembe. Ez utóbbi szerint Árpád magyarjai nem meghódították a Kárpát-medencében már itt élő szlávokat. Ellenkezőleg, a szlávok vendégszerető módon befogadták őket, egyenjogú félként szerződést kötöttek a magyarokkal, és ez által partnereiké váltak a közös hazában. Az 1840-es évekre megszilárdult magyar liberális nemzetfelfogásnak is fontos része maradt az alávetési vagy hódításelmélet, amelyet Edvi Illés Pál a következőképpen fogalmazott meg. Az Ázsiából érkező magyarok az itt talált lakosokat „*hadi erővel meghódították, és vagy odább nyomták a' kárpáti hegyek völgyek közé, magok pedig barmaikkal a' szép róna legelőket elfoglalván; vagy rab-szolgáikká tették őket [...].*” A hódítók szerinte mind nemesek voltak! „*De laktak köztük számos rabszolgák [...]. A rabszolgák (sklávok) olyan emberek voltak, kiket vagy hadban fogtak el [...], vagy pénzen vásároltak meg.*”³⁷

³⁶ A fentiekre lásd KOVÁCS Endre. *Magyarok és lengyelek a történelem sodrában*. Gondolat, Budapest, 1973. 200-203. SZOKOLAY Katalin: *Lengyelország története*. Balassi, Budapest, 1996. 51. TOPOLSKY, Jerzy: *Lengyelország története*. Gondolat, Budapest, 1989. 159-160. DAVIES, Norman: *Lengyelország története*. Osiris, Budapest, 2006. 174.

³⁷ EDVI ILLÉS Pál: *Első oktatásra szolgáló kézikönyv vagyis a legszükségesebb tudományok összessége*. Buda, 1838. Második, javított és bővített kiadás, 92-93., 118. - A szláv/szlovák befogadási elméletre és a magyar nemzetfelfogásra, benne a hódításelméletre legújabbban lásd KISS László: *A szlovák nemzeti tudat születése*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XXXII. Szerkesztette: GEBEI Sándor. Eger, 2005. 12-13. KISS László: *A magyarok szlovákokról alkotott képe a reformkorban*. IN: *A közös történelem vitás kérdései*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XXXVI. Szerkesztették: KISS László és Imrich NAGY. Eger, 2009. 113-121.

Az egyik legnagyobb hatású hódításelméletet mégis egy francia főnemes dolgozta ki a 18. század elején. Henri de Boulainvilliers grófról (1658–1722), a poligenizmus képviselőjéről van szó, akinek a francia nemesség eredetéről szóló történeti, kritikai és politikai jellegű műve (1727), akárcsak a többi is, csak a halála után jelent meg tisztelői jóvoltából.³⁸ Ő volt az első, aki azt vallotta, hogy a francia társadalom tulajdonképpen két eltérő eredetű és helyzetű népből áll.³⁹ Egyrészt az északi, germán eredetű, barbár frank hódítókból, akiknek utódai a francia nemések. Másrészt az általuk meghódított gallok leszármazottaiból, akik a harmadik rendet alkotják. A hódítás örök jogán – ugyanis mindig az erősebb követelhet engedelmisséget – a frankok a gallokra erőltették törvényeiket, elvették földjeiket stb. Boulainvilliers ezzel indokolta a 18. századi francia nemesi rend kiváltságos, uralkodó helyzetét. Hannah Aredt szerint: „Franciaország őslakóit a modern értelemben vett bennszülötteknek – ahogyan ő mondja: ‚alárendelteknek‘ – tekintette, nem a király alattvalóinak, hanem mindazokénak, akik azzal az előnnyel dicsekedhettek, hogy a hódítóktól származtathatták magukat: akik a születés jogán mondhatták magukat ‚franciának‘.”⁴⁰

A francia nemesség nemcsak a harmadik renddel szemben keresett és talált történelmi támaszt a hódításelméletben, hanem az abszolút királyi hatalommal szemben is. Boulainvilliers sok nemest képviselt, akik egyfajta elkülönült kasztnak tekintették magukat. Elmélete tehát a rendi egyenlőtlenségek történeti, ideológiai alátámasztására szolgált, egyértelműen harmadik rend ellenes töltete volt. Montesquieu *A törvények szelleméről* című munkájában az elsők között vette ezt észre. Rámutatott, hogy Boulainvilliers történelemértelmezése egyfajta politikai fegyver volt a harmadik rend ellen.⁴¹

A francia főnemes elmélete elsősorban még népekről, illetve rendekről szólt, s nem nemzetekről vagy fajokról. A következő száz évben mégis nagy hatása volt, mert felfedezte, hogy a hódító francia nemesség más leszármazási sorba illeszkedik, mint a saját parasztság és polgárság. A hódítás, a származás közössége jogán ez az arisztokrácia és nemesség inkább Európa barbár eredetű arisztokratáinak internacionáléjával vállalt közösséget, azzal a „nemzetközi kaszttal”, amelyet a germán, de legalábbis az északi népek felsőbbrendűségének tudata kapcsolt össze. Bármilyen képtelenül hangozzék is – írta Hannah Arendt –, „a franciák előbb lovagoltak a germán felsőbbrendűség vesszőparipáján, mint a németek vagy az angolok”.⁴²

³⁸ BOULAINVILLIERS, M. le C. de: *Essay sur la noblesse de France, contenant une dissertation sur son origine et abaissement*. Amsterdam. 1732. (*Esszé a francia nemességről, amely egy disszertációt tartalmaz az eredetéről és pusztulásáról*) Mi az internetes, digitalizált 1732. évi változatát használtuk: <http://books.google.hu/books?id=U5YHAAAAQAAJ&pg=PA1&ots=0ayv1Icnyp&dq=henri+de+boulainvilliers+essais+sur+la+noblesse+de+france#v=onepage&q=&f=false> [2010. 01. 07.]

³⁹ Sőt mi több, első, második és harmadik faj(tá)ról (premiere, deuxième et troisième Race) írt, közvetlenül az *Seigneurs ou Nobles chez les François, avant la Conquête des Gaules* [Urak vagy nemések a franciáknál a gallok meghódítása előtt] c. rész legutolsó bekezdésében. BOULAINVILLIERS: 20.

⁴⁰ ARENDT: 197.

⁴¹ Uo. 9. végjegyzet, 220.

⁴² Uo. 199.

Boulainvilliers arisztokrata rasszizmusának hatása

Amint Montesquieu példája is mutatja, már a 18. században is küzdöttek e tétel ellen. Jean Baptiste Dubos már két évvel az *Essay* megjelenése után kijelentette, hogy Franciaország frankok általi meghódítása pusztá legenda.⁴³ Az erősödő támadások ellenére a nemesi hódításelmélet még a francia forradalom idején, sőt, utána is igen szilárd lábakon állt. A harmadik rend szószólói tehát nem véletlenül vették célba a forradalom előestéjén a nemesi-arisztokrata felsőbbrendűségnek éppen ezt az alappilléret. Ezt kikezdve ugyanis újabb csapást mérhettek a második rend (egyébként is megingott) tekintélyére és pozícióira.

Emanuel Joseph Sieyès is ezt tette *Mi a harmadik rend?* című, forradalmasító hatású politikai pamfletjében 1789 elején. Ebben főként azt kívánta bizonyítani, hogy miért éppen az addig semmibe vett harmadik rend az igazi nemzet. Az abbé szerint az új nemzet, amelyben mindenkinek ugyanolyan állampolgári jogokkal és szabadságokkal kell bírnia, akár a nemesség nélkül is létezhet. „*Ha pedig az arisztokraták – olvashatjuk a II. fejezet elején – ezen szabadság rovására, melyre méltatlanok, továbbra is elnyomás alatt kívánnák tartani, a nép megkérdézné tőlük, milyen jogon teszik ezt. Ha azt válaszolják erre, hogy a hódítás jogán, akkor bele kell egyezni, hogy egy kissé visszamenjünk az időben. De a harmadik rendnek nem kell félnie a múlttól! Arra az évrre fog hivatkozni, amely megelőzte a hódítást, és mivel ma elég erős ahhoz, hogy ne hagyja meghódítani magát, ellenállása kétségkívül sokkal hatékonyabb lesz. Miért nem küldi vissza Frankónia erdeibe mindezen családokat, akik ragaszkodnak ama örült elképzeléshez, hogy ők a hódítók fajából származnak, s ezért megörökölték a hódítás jogát (a kiemelés Sieyès-től)?*”⁴⁴

Teljesen új gondolat volt ez, hiszen ez idáig az elnyomottaknak nem igen volt hódításelméletük. Most viszont Sieyès a hódító frankok származási, faji jogával szembe egy úgyszintén előkelő születési, leszármazási jogot állított: a nemzetté szerveződött népét, amely „*a gallok és a rómaiak leszármazottaiból áll!*”! S a nemzet számára ez „*a galloktól és a rómaiaktól való leszármazás ér annyit, mint a szikambriaktól vagy a germán erdőkből és mocsarokból érkező, más barbároktól való*”. Sieyès nem kívánta ebből a – nem csupán politikai, államnemzeti, hanem származási, faji alapra is állított! – nemzetből kizárni a születési nemességet, ellenkezőleg. A visszafogadásukra szólított fel, hátha ezzel „*vége szakadna egy napon e hosszadalmas apagyilkosságnak*”, hiszen „*a harmadik rend ősei az egész nemzet atyái voltak*”. Arra a kimondatlan aggályra is válaszolt, hogy mi lesz, ha a másokkal addig nem keveredő, más osztályok ellen naponta apagyilkosságot elkövető nemesi ‚osztály’ visszatérítésével a frankok tiszta vére keveredni fog? A válasza: a germán és a gall faj teljes összekeveredése nem káros, ellenkezőleg. Szükséges, hogy „*a frankok vére, amely semmivel sem ér többet tisztán*”, mint a galloké, a gallokéval egyesüljön. Hiúságukat leküzdve, az észre és az igazsá-

⁴³ LUKÁCS: 517.

⁴⁴ *A nagy francia forradalom dokumentumai.* (Szerk. HAHNER Péter) Osiris, Budapest, 1999. 40-41.

gosságra hallgatva tehát „maguk kérelmezzék a harmadik rendbe történő visszafogadásukat” [Sieyès kiemelése]. Annál is inkább, mivel ezzel a nemességüket nem veszítenék el. Újfajta nemesség van ugyanis születőben, mert: „Amikor a harmadik rend hódító lesz, majd újra nemesség válik!”⁴⁵

Sieyès gondolatmenetéből több fontos következtetés is levonható. Vitaalapnak nemcsak elfogadta a leszármazásra, vérségi, faji összetartozásra épülő régi nemesi-arisztokrata fajelméletet, a hódításelmélettel együtt, hanem a harmadik rend érdekeinek képviselőjében egy újat, még nemesebbet teremtett! A frank hódítóktól régebbi időkben a leendő állam területén élt dicső rómaiakat tette meg a harmadik rend őseinek. Történeti jogalapot helyezett tehát szembe a törzsi azonosulással.⁴⁶ A latin eredettel már nem hagyományos rendi kiváltságokat vagy osztályérdekeket védett, mint a frank-germán arisztokrata ‚kaszthoz‘ tartozók ideológiája, hanem nemzetieket. Az Európában elsőként megszületett modern nemzet, a francia politikai nemzet legitimálására használta fel, amely már nem az arisztokratákra és nemesekre, hanem az általuk oly sokáig megvetett népre épült! Aktuálpolitikai célzatú írásában keveredtek a kaszt, faj, rend, osztály, nép és nemzet kifejezések, amelyeket jobbra szinonimáknak tekintett. Ez a terminológiai összemósódottság a következő évtizedek európai irodalmában is számos értelmezéssel járó problémát okozott, miközben megkönnyítette a faj népként vagy nemzetként történő értelmezését. Sieyès még nem a fajok elkülönülésének a híve, hanem a fajok keveredéséé. A célja nem a nemzetből való kirekesztés. Elméletét nem a különböző társadalmi csoportok egyenlőtlenségének alátámasztására vagy a nemzeté szerveződő nép felsőbbrendűségének igazolására kívánta felhasználni. Célja: a faji szembenállás felszámolásával az egyenlő politikai jogokkal rendelkező francia állampolgárok nemzeti közösségének megteremtése, a nemzet egységének elősegítése az addigi kiváltságos (papi és nemesi) rendek nemzetbe történő beemelése útján. Ezért szólított fel önkéntes csatlakozásra. Ebben persze potenciálisan az is benne rejtett, hogy ha a megszólított egyének vagy csoportok ezt az invitálást nem fogadják el, saját magukat rekesztik ki a nemzetből és a nemzet ellenségeivé válnak.

Igy is történt. Már a forradalom kezdete után nem sokkal megindult külföldre a francia arisztokraták, nemesek és papok áradata, hogy idegen (porosz, osztrák, orosz, angol stb.) segítséggel állítsák vissza hatalmukat és kiváltságait, tekintélyüket saját népükkel, a gallo-rómaiak utódaival szemben. Az emigránsok a germán arisztokrácia és uralkodók európai internacionáléjában bíztak. Eközben továbbra is a régi hódításelmülethez ragaszkodtak, amely a polgárhá-

⁴⁵ HAHNER: 41.

⁴⁶ Hannah Arendt írta: „... ha a nagy francia forradalom résztvevői szellemileg Rómával azonosultak, az nem azért történt így, mert a nemesség ‚germánóságával‘ a Thiers Etat ‚latinságát‘ akarták szembeszegezni, hanem mert úgy érezték, hogy ők a római republikánusok szellemi örökösei. Ez a történelmi jogalap, szemben a nemesség törzsi azonosulásával, talán az egyik ok, amely megóvta a ‚latinságot‘ attól, hogy sajátos fajelméletté váljék”. ARENDT: 199.

ború szításával és a nemzet – amellyel nem tudtak vagy nem akartak azonosulni – megosztottságának fenntartásával járt együtt.⁴⁷ Az arisztokrácia tehát ragaszkodott régi nézeteihez, még ha ezek tarthatatlansága egyre világosabbá is vált. A forradalom kezdetén nemcsak Sieyès, hanem C. F. Volney is gúnyolódott a nemesség előkelő és tiszta faj voltán. *Romok* című, tizenkét fejezetből álló munkájában egyebek mellett rámutatott, hogy az egykori második rend nagy része már – nemességét pénzért vásárolt – újgazdagokból, iparosokból, vagyis ‚faj‘ szerinti plebejusokból állt.⁴⁸ A fajok keveredése tehát már az uralkodó elit szintjén is jócskán előrehaladt.

Gobineau: a faji egyenlőtlenség prófétája

Az 1840-ben Párizsba érkező fiatal és szegény Gascogne-i nemest, Joseph Arthur Comte de Gobineau-t (1816–1882), aki hamarosan Alexis de Tocqueville pártfogoltja és a *La Quotidienne* című kiráypárti lap munkatársa lett, megrémítették a züllött Párizsban tapasztaltak. „*Párizs maga a pokol*”, népek és fajok keveredésének a bábele. Mindez a kapitalizmus szellemének, a liberális egyenlőségeszménynek köszönhető, ami az addigi egyenlőtlenséget, a faji szembenállást kompromisszumná, kiegyezéssé változtatta. A nem nemesi fajhoz tartozók sikeresebbek, spekulánsok, s aranyukkal, hiszen ez „*lett az egyetlen hatalom, a becsület forrása*”, megszereznek maguknak mindent: a legnemesebb családok lányainak kezét ugyanúgy, mint a közélet és a kormányzat feletti uralmat.⁴⁹

Az 1848. évi februári forradalomra, a „*koszos ingek forradalmára*” is hasonlóan tekintett: „[...] én nem félek elvetni századunk legdrágább eszméit – írta Tocqueville-nak 1856. november 29-én. „*Amikor saját szememmel láttam e forradalmat, mely a koszos ingekben harcolók forradalma volt, olyan undor fogott el, [...] hogy legszívesebben szerzetesnek álltam volna [...]. Ha már pap nem lehetek, úgy döntöttem, hogy az e forradalom elveivel lehető legellentétesebb elveket fogom hirdetni.*”⁵⁰ A történelem és tradíció nélküli, kozmopolita Párizsban – amelynek csak egy hagyománya van: az erőszakos forradalmak kultusza – gyökértelen proletárok, jöttment népeesség akarja átvenni a hatalmat Franciaország tősgyökeres népei felett. S mindez Ludassy Mária szerint azzal magyarázható, hogy: „*A társadalomban végképp ledőlni látszik a történelmileg szentesített egyenlőtlenség, ezért a természetben kell megkeresni és megtalálni az emberek közötti egyenlőtlenség biztos bázis-*

⁴⁷ Augustin Thierry még az 1840-es években is különbséget tett „*germán nemesség*” és „*kelta polgárság*” között. Ktartott az osztályok és a fajok azonosítása mellett is.

⁴⁸ LUKÁCS: 517. – Magát a könyvet és internetes változatát lásd: *Les ruines, ou méditation sur les révolutions DES EMPIRES, par C. F. Volney*. Douzième Edition, Paris. Bossange Frères, Libraires. MDXXXII. 383. http://books.google.hu/books?id= oAEMAAAIAAJ&dq=volney+les+ruines&printsec=frontcover&source=bl&ots=KPbJZd3goR&sig=C9AWdicr1gQ6XD10AyitaFNqzU8&hl=hu&ei=AbA0S_vGIPInAOriPjFBA&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=3&ved=0CBQ6AEwAg#v=onepage&q=&f=false [2009. 12. 27.]

⁴⁹ LUDASSY Mária: *A faji egyenlőtlenség mítosza*. Gobineau. Világosság, 1988/8-9. 529.

⁵⁰ Uo. 531.

sát.”⁵¹ Gobineau tehát ezekkel a megrázó párizsi élményekkel, valamint az európai államokban történt jelentős eseményekkel (forradalmakkal, véres háborúkkal, törvényszegésekkel) magyarázta a hat könyvből álló *Esszé az emberi fajok egyenlőtlenségéről* megszületését 1853–1855 között.⁵² Ezek miatt vállalkozott arra, olvashatjuk V. György hannoveri királynak írott ajánlásában (1854), hogy leereszkedve „a filozófia és a történelem homályos ösvényeire”, megtalálja a társadalmi bajok, illetve a civilizációk és a nemzetek felemelkedésének, és főleg lesüllyedésének távolabbi és mélyebb okait.⁵³ Az oknyomozás közben ugyanis áthatotta a bizonyosság, hogy: „az etnikai kérdés minden más történelmi kérdés felett uralkodik, mindennek a kulcsa, és hogy a fajok egyenlőtlensége – mely (fajok) egymással történő versengése alkot egy nemzetet – magyarázatot ad a népek végzete egész útjának a láncolatára”.⁵⁴ Egytényező elmélete miatt sokan a fajelmélet atyjának tartják.

Kérdés, hogy Gobineau jogosult-e erre a nem feltétlenül megtisztelő címre, hiszen *csak* annyit tett, hogy összegezte, sajátos történetfilozófiai rendszerbe foglalta kora kutatási eredményeit, a korai fajelméletek – számára fontos – megállapításait. Talán éppen ennek tulajdonítható az *Esszé* nagy hatása. Pedig teljesen újat vagy eredetit nem alkotott.

Említettük már, hogy Gobineau átmeneti helyet foglal el a fajelméletek történetében. Az emberek természetszerű egyenlőtlenségéről szóló régi, rendi-nemesi, arisztokratikus nézeteknek adott – a számára visszatetsző, új, polgári viszonyok között – korszerűsített formát, miközben tartalma, amelyet helyenként átértelmezett, a régi maradt. Aggasztotta ugyan a tömegek politikai és történelemformáló szerepének, a középszerűségnek a növekedése, valamint az addig uralkodó arisztokrata-nemesi elit hanyatlása, de ellenszenvét az egyenlőség, a liberális kapitalizmus értékei iránt még nem kötötte össze támadó, demagóg antikapitalizmussal, a kereszténységgel (ami egyébként is távol állt tőle) vagy az antiszemitizmussal.

Poligenizmusra épülő fajelméletének, rasszizmusának lényegét a szisztematikus résznek tekinthető I. könyvben fejtette ki.⁵⁵ Elmélete védekező, mélyen pesszimista, már-már fatalista hanyatláselmélet, egyfajta fejlődésellenes bomlásban. Sieyèséktől eltérően őt ugyanis elsősorban nem egy kaszt, törzs, rend, osztály, nép, nemzet és faj – ezeket a kifejezéseket ő is zavarosan használta – vagy a civilizációk felemelkedése érdekelte, hanem ezek hanyatlása, bomlása,

⁵¹ LUDASSY: 531.

⁵² A következőkben az *Esszé* 1967. évi kiadásának elektronikus változatára hivatkozunk. (A továbbiakban az *Esszé* hat könyvétől függően: Essai I-VI./1-16. fejezet.) Lásd GOBINEAU, Arthur de: *Essai sur l'inégalité des races humaines*. Éditions Pierre Belfond, Paris, 1967. 873. http://classiques.uqac.ca/classiques/gobineau/essai_inegalite_races/essai_inegalite_races.html [2010. 01. 09.]

⁵³ GOBINEAU: I. 28.

⁵⁴ Uo. 30-31.

⁵⁵ Uo. I. 39-201. – Munkánkban ezért döntően mi is az I. könyvre támaszkodunk.

amit kizárólag a fajkeveredéssel és az ezzel együtt járó degenerálódással magyarázott.⁵⁶

Boulainvilliers hódításelméletéből indult ki, amelyet az emberi faj addigi történelme egyik fő magyarázó elvének tett meg. Franciaországban az 5-6. században „a gallo-rómaiak, mint alávettett faj, bizonyosan többet értek, mint hősi hódítók” – írta az *Esszé* I. könyve 2. fejezetében.⁵⁷ Ám ezután hullámmzó erkölcsiségű időszakok következtek, amelyek során a két faj keveredni kezdett. A IV. fejezetben már azt fejtegette, hogy az emberi faj történelme során a hódításra képes törzsek egy részéből terjeszkedő kis nép lett, amely ez által a nemzeti szerveződés szintjére emelkedett. A nemzetek ugyanis úgy keletkeztek, hogy idők során a hódító és a meghódított összekeveredett egymással (miközben az emberi nem minden ága titokban irtózik a faji kereszteződéstől). Két törvény működik ugyanis: az irtózás és a vonzás törvénye. A megnövekedett nemzet előtt másik két lehetőség is áll: „Vagy hódító lesz vagy meghódított.”⁵⁸ Ám a terjeszkedésnek, a birodalomépítésnek nagy ára van. Újabb hódításokat feltételezve, minden esetben új vér keveredik a fő áramlatba. „Ahogyan a nemzet növekszik, akár fegyverekkel vagy szerződésekkel, etnikai karaktere egyre jobban változik.”⁵⁹

Gobineau szerint a faji elemek keveredése előbb vagy utóbb degenerációhoz vezet, melynek során – vérük tisztaságának elvesztése, a vérkeveredés miatt – társadalmak, nemzetek, civilizációk tűntek el. A degeneráció lényege ugyanis éppen a faj-, illetve vérkeveredés. Degenerált nép alatt „olyan népet értünk, amely rosszul kormányozva... elvesztette az ősatyjaira jellemző erényeket.”⁶⁰ Azt követően ugyanis, hogy a hódító faj szoros kapcsolatba került az alacsonyabb rendű fajjal, jelentős változás történik az „urak vérével”. Egy idő után a végzet kiteljesedik. Az eredetileg hódító, aktív, civilizáló hatású nemzetek eltűnnek, áldozatai lesznek saját eredeti nagyságuknak.

A francia gróf szerint a vérkeveredés lényegében egyirányú folyamat, még ha máshol el is ismeri, hogy a civilizáció nem jöhetett volna létre nélküle. Sőt,

⁵⁶ Érdekes, hogy könyve elején már Boulainvilliers is használta a ‚destruction‘ (pusztulás, pusztítás...) szót a gall nemesség kapcsán (a római hódítókkal összefüggésben), de fizikai értelemben. Lásd pl. a *Destruction de l'ancienne noblesse Gauloise par les Romains* [A régi gall nemesség elpusztítása a rómaiak által] alcímet. BOULAINVILLIERS: 14. – A vérkeveredés, faji romlás, degenerálódás gondolatát sem Gobineau „találta ki”. Jelen volt a 19. század első felének európai gondolkodásában, így a reformkori magyar költők verseiben is. Berzsenyi Dániel például „A magyarokhoz” c. költeményében a hajdan erős magyarok romlásán, Árpád vérének elfajulásán kesergett. A magyart lassú méreg, lassú halál emészti, mert a „kevély tölgy” egykor erős gyökereit férgék őrlik. Nyelvét is idegenre cserélte, szíve puhává vált. Lásd: *Hét évszázad magyar versei* I. Szépirodalmi, Budapest, 1972. 832-833.

⁵⁷ GOBINEAU: I/2. 49-50.

⁵⁸ GOBINEAU: I/4. 62. - Gobineau a nemzetet az emberi test mintájára fogta fel, amelynek részei az orvosok szerint állandóan megújulnak, úgyhogy egy idő után a nemzet szinte minden része kicserélődik. Már itt felfedezhető a társadalmi, történelmi fejlődés biológiai alapra helyezésének szándéka, ami majd a szociáldarwinistáknál teljesebbé válik.

⁵⁹ GOBINEAU: I/4. 63.

⁶⁰ Uo. 58.

az utolsó, 16. fejezetben azt is megemlíti, hogy igaztalan lenne azt állítani, hogy minden keveredés rossz és ártalmas.⁶¹ Néha ajánlatos, bár az előnyök – s itt a fekete és fehér faj keveredéséből megszülető művészi zsenire, valamint a kevert vérűek által létrehozott művészetre és „nagy irodalomra” gondolt – nem egyenlítik ki a károkat. Mindenesetre az alsóbbrendű fajok javítását és nemesítését megértően kezeli. Azt is elismeri, hogy jobb rengeteg degradált embert közepszerűvé emelni, mint mondjuk hercegi fajtákat konzerválni. Csakhogy, s ez a lényeg, miközben a ‚kicsik’ felemelkedtek, a ‚nagyok’ mégis csak lealacsonyodtak, elsatnyultak, elerőtlenedtek. Szerinte ugyanis az alacsonyabb és magasabb rendű fajok keveredése során – hangsúlyozzuk még egyszer – az alsóbb faj dominál. A közepszerűek kapcsolatából pedig újabb és újabb közepszerűek születnek.⁶² A történelem leckéje a folyamat végén: a társadalmak és civilizációk szakadékba zuhanása, megszűnése.

Kortársaihoz, az angol Robert Knoxhoz vagy James Hunthoz hasonlóan, Gobineau is úgy látta, hogy a faji minőségek velünk születettek és megváltoztathatatlanok, amelyek kihatnak a személyek és a csoport erkölcsi, szellemi, fizikai jellemzőire.⁶³

Az *Esszé a fajok egyenlőtlenségéről* I. könyvének 5–7. fejezete az emberi fajok közötti tényleges értékkülönbségek létezését, valamint ezek okait kívánta tételesen bizonyítani. Az 5–6. fejezetben az ‚egyenlőség’ és ‚a testvériség liberális dogmáját”, a „minden ember testvér” jelszavakat támadta, amelyek szerinte a fajilag kevert nemzetek sajátjai.⁶⁴ Pedig az emberi egyenlőség védői tévesen ítélték meg az emberi történelem meghatározóit. A fanatizmus, a fényűzés, az erkölcsi romlás, a valóság és a vallástalanság, vagy a földrajzi, éghajlati, talajtani körülmények, a politikai intézmények nem meghatározóak a civilizációk felemelkedése és hanyatlása szempontjából. A történelemnek ugyanis egyetlen természettörvénye van: a fajok eredendő egyenlőtlensége. Az egyenlőtlenségekre épülő emberi társadalmon belül vannak olyan meddő törzsek, illetve fajok (lusta négerék, szamojédok, szántalmas busmanok stb.), amelyek bármilyen feltételek között éljenek is, képtelenek a civilizációra. Saját természetük bénítja meg őket.

⁶¹ Az egész fejezetet lásd: GOBINEAU: I/16. 195-202.

⁶² GOBINEAU: I/16. 198-199.

⁶³ POLFIZ: 124. – James Hunt először a londoni Antropológiai Társaságban, amelynek létrehozója volt, olvasta fel *A néger helye a természetben* című írását, amely 1864-ben könyvecskéként is megjelent New Yorkban. Bevezetője szerint a bevezető fejezet a *Négerék és néger rabszolgaság* [Negros and Negro Slavery] címmel tíz évvel korábban, tehát Gobineau *Esszéjével* éppen egy időben, pamflet formában már olvasható volt. A kis könyvet lásd: *The Negro's place in Nature: a Paper read before the London Anthropological Society*, by Dr. James HUNT, F. R. S. New York, Van Evrie, Horton & Co., 1864. http://books.google.hu/books?id=Ki4kBXM4Ae0C&dq=james+hunt+the+negro's+place+in+the+nature&printsec=frontcover&source=bl&ots=iG_kymXjOO&sig=r3f089D9UijpVYiA2c1bRnXRpKI&hl=hu&ei=c849S9SFJYaEmgO_kvHFBA&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=4&ved=0CBgQ6AEwAw#v=onepage&q=&f=false [2010. 01. 01.]

⁶⁴ GOBINEAU: I/5. 68., 69. Az 5-6. fejezetet lásd: 67-85.

Gobineau az I. könyv utolsó, 16. fejezetében az emberi nemen belül 3 alapvető fajt különböztetett meg (fizikai és szellemi ismérveik alapján): a fekete, a sárga és a fehér fajt.⁶⁵ A néger a legalacsonyabb rendű, önmagában képtelen a kultúrára és a civilizációra, viszont a legfejlettebb érzékekkel rendelkezik. A sárga faj mindenben a közepszerűsége hajlik, bár olyan zseniket teremtett, mint például Konfucius.⁶⁶ Felfogóképessége elég gyors, de nem túl mély. Gyakorlatias, szereti a hasznos dolgokat, mindent átvész, ami hasznos lehet számára. A feketékhez képest egyértelműen felsőbbrendű, de nem a fehérekhez képest, mert mind a két faj örökké a fehér faj lábai előtt fog heverni.⁶⁷ Egyedül az európai fehér faj a kultúra- és civilizáció teremtő. „*Ez az, amit nekünk a történelem tanít. Megmutatja, hogy az egész civilizáció a fehér fajtól ered*”.⁶⁸ Egy társadalom vagy kultúra csak addig virágzó, ameddig megőrzi az ezt létrehozó, értékes faji tulajdonságokkal rendelkező, nemes csoport véréét.

Történelme is csak a fehér népeknek van – hirdeti már a IV. könyv 1. fejezetének a címe is.⁶⁹ Kelet passzív népei csupán stagnáló társadalmakat tudtak teremteni. A felsőbbrendű fehér ember – különösen, ha fajilag tiszta maradt – szép, gondolkodó, intelligens, energikus, nagy testi erejű, rend-, élet- és szabadságszerető, becsületes (ami ismeretlen a sárga és fekete embereknek). A fehér faj által lakott Európában tehát, ahol nagy a nem árja elemek aránya, csak ott van igazi civilizáció, ahol az árják uralkodnak, A fehér fajon belül ugyanis a – fajok Babelévé vált „szemitizált Rómát” porba döntő, s ez által a Nyugat kultúrfölényét megmentő – barbár eredetű árják a legkülönbek.⁷⁰ Közülük is kiemelkednek „*Észak aranyhajú emberei*”, a legfelsőbb rendű fajt jelentő skandinávok („*Észak árja csoportjai*”, normannok) és a germánok.⁷¹

A három alapfaj keveredéséből Gobineau szerint másodlagos, harmadlagos és negyedleges faji tulajdonságokkal rendelkező csoportok keletkeztek.⁷² Az amerikai néger zenészek vagy tisztviselők nem intelligensek, csupán a fehéreket utánozzák. A félvér (indián-fehér) cherokeek és creekek tanulékonyak. Legszerencsésebb a fehérek és a feketék keveredése. Ebből születik meg, ahogyan már említettük, a művészi zseni. A fehérek és a sárgák egyesüléséből közbülső típusok születtek (ilyenek szerinte az őseiktől intelligensebb malájok is), akik felsőbbrendűek a négerek-nél vagy az – „*egységes származáselmélet*” szószólói által a kinézetük hasonlósága alapján – finnugornak tekintett finn, lapp, szamojéd vagy eszkimó törzseknél. A fehér-fekete keveredéshez képest az Oroszországban és Magyarországon megfigyelhető sárga-fehér keveredést már kevésbé előnyösnek tartotta.

⁶⁵ GOBINEAU: I/16. 196-199.

⁶⁶ Carus-ra és Blumenbachra hivatkozva állította ezt egy lábjegyzetben. Lásd: I/ 7. 94.

⁶⁷ Uo. 198.

⁶⁸ Uo. 199.

⁶⁹ GOBINEAU: IV/1. 419.

⁷⁰ Lásd a *Les Arians Germains* [Az árja germánok] c. fejezetet: GOBINEAU: VI/2. 192-204.

⁷¹ A VI/2. fejezeten túl lásd még: LUDASSY: 536.

⁷² GOBINEAU: I/16. 197.

Gobineau ugyanis még az I. könyv 11. fejezetében – Schlözerre, Gérandora és magyar krónikaírókra hivatkozva – azt állította, hogy a magyarok biztosan nem finnek. „A magyarok tehát hunok”, mi több, „fehér hunok”.⁷³ Vérük – akár csak a törököké – keveredett a germánokéval. Ezzel magyarázható jó alkatuk, hódító, másokat rabszolgává tevő jellegük.⁷⁴ Az arab kultúrát és civilizációt is kevertnek tekintette, mert – a szemita (vagy hamita) családhoz tartozó arabok – hódításaik során más fajok (föníciaiak, zsidók, perzsák, görögök stb.) vérével keveredtek, ám egy éles elméjű zseni, Mohamed újra felrázta őket.⁷⁵

Ezzel elérkeztünk a máig nyitott kérdéshez: antiszemita, filozsemita, esetleg közömbös volt Gobineau a zsidók iránt, ez iránt a szintén kevert fajú nép iránt? Utaltunk már rá, hogy a kérdést többnyire elintézik annak konstataálásával, hogy nem volt antiszemita. A dolog nem ennyire egyszerű. A II. könyv hamitákról szóló 1. fejezetében (*Les Chamites*)⁷⁶ az egyébként nem vallásos szerző – nem először és nem is utoljára – a történelemfilozófia síkjáról a történelemmitológia mesés ösvényére lépett, amikor a 3 alapvető faj eredetét Noé három fia bőrszínváltozásával magyarázta. Cham utódai lettek a feketék, Szem fekete nőkkel keveredett utódai, noha megőrizték alapvetően fehér bőrüket, elveszítették fajtisztaságukat, amit csak Japhet utódai, a felsőbbrendű fehér fajhoz tartozók őriztek meg.

Ha csak az I. könyv 6. fejezetét nézzük – amelyben azt próbálta bizonyítani, hogy a civilizációk, illetve a nemzetek fejlődése független a természetföldrajzi és egyéb külső körülményektől –, az ókori zsidóságról elismerőleg szólt. A zsidók a honfoglalás után a nyelvileg és fajilag rokon törzsek fölé kerültek, pedig a területük kicsi és terméktelen volt. Mégis sikeres vállalkozók, szabad, erős és intelligens néppé váltak, amely – halála előtt, karddal a kezében – független nemzetté lett, és annyi tanult embert adott a világnak, mint amennyi kereskedője volt.⁷⁷ Ha viszont az *Esszé* egészét tekintjük, Gobineau zsidókkal (szélesebb értelemben: a szemitákkal) kapcsolatos álláspontja már nem ennyire elismerő és egyértelmű. A 11. fejezetben éppen a Palesztina területéről szétszóródott zsidókat hozta fel példának annak bizonyítására, hogy az éghajlat és az eltelt idő ellenére a zsidó típus változatlan maradt, mint ahogy egyéb fajok esetében is állandóak és örökölték a faji tulajdonságok.⁷⁸

A modern viszonyok úgy alakultak, a szemita befolyás annyira megerősödött, hogy ez már az európai civilizáció végét, a nyugat alkonyát jelenti. Már a görög-római civilizáció végzetét is a szemita szellem térhódítása okozta. A szőke hajú és kék szemű görög istenek, félistenek, titánok és héroszok világá-

⁷³ GOBINEAU: I/11. 139.

⁷⁴ A magyarokra lásd: Uo. 138-139.

⁷⁵ GOBINEAU: I/14. 173.

⁷⁶ GOBINEAU: II/1. 204-215.

⁷⁷ GOBINEAU: I/6. 83-84.

⁷⁸ GOBINEAU: I/11. 132-133.

nak régóta vége szakadt. Gobineau tehát a 19. század közepén újból a görög-római patriotizmushoz fordult a nemzettel, a modern nacionalizmussal szemben. A nacionalizmus és a nemzetállam ugyanis nem a faji egyenlőtlenégre épül, hanem az emberi egyenlőségre. A szemita hatás következtében a nemzetállam nivellált, elhozta az egyenlőség és az egyformaság korszakát, a modern demokráciák uniformizált polgárai előtt nyitott utat. A modern nacionalizmus tehát nem árja, hanem szemita eredetű. Teret nyert a kereskedőszellem, amely az idegen fajú emberben már nem ellenséget, hanem partnert lát. A szemita elem mindenütt diadalmaskodott, az asszimiláció minden egyéni sajátosságot eltüntetett. A fajkeveredés a középszer, az egyenlő emberek sivár uralmát hozta. Elkezdődött az egyenlőség, uniformizáltság korszaka, amely valóban a történelem végét jelenti.⁷⁹

Összegezve elmondható, hogy Gobineau több irányba is utat nyitott. Gondolataiból a hamarosan színre lépő antiszemita, rasszista, szociáldarwinista és egyéb irányzatok képviselői ugyanúgy meríthettek, mint a különféle konfliktus- és elitelméletek hívei, a gyarmatosító, hódító-terjeszkedő törekvések ideológiáiról vagy más hódításelméletekről nem is beszélve.

A francia gróf többé-kevésbé koherens hanyatláselméletet dolgozott ki, amely a – Boulaivilliers-ig visszavezethető – hódításelméletre épült. Rasszizmusával a hanyatló árja arisztokráciát védte a feltörekvő, polgárosodó, középszerű tömegemberekkel szemben. Saját nemesi kasztjának lesüllyedésében Franciaország hanyatlását látta, amelyet a nyugati civilizáció, sőt az egész fehér civilizáció hanyatlásává szélesített. A hanyatlás oka: a fehér faj meggyengülése a vérkeveredés következtében, mert ebben a kapcsolatban az alsóbb faj dominál. Olyan Európa-centrikus fajelmélet volt ez, amely minden civilizáció forrását a fehér európai emberben, ezen belül pedig az „északi emberben” („l'homme du Nord”) látta, az árjakban, élükön a germán és skandináv népekkel. Direkt módon ugyan nem volt sem antiszemita, sem francia nacionalista (inkább németbarátnak nevezhetnénk), de az a tény, hogy a szemitizmust azonosította a középszerrel, a kereskedőszellemmel, az ügyeskedéssel, a liberális kapitalista értékekkel és törekvésekkel, amelyeket elsősorban az emancipált zsidók testesítettek meg, akarva-akaratlan hozzájárult a modern antiszemitizmus és a rasszista fajelméletek kibontakozásához. „S emiatt nehéz ‚leválasztani’ Gobineau-t a XX. századi antiszemitizmus gondolatköréről, hiába szól oly elismerően az ótestamentumi zsidóság hősi erényeiről [...], ha Európában minden destruktív-demokratikus eszme, minden államfetisizmus bűnbakjának a szemita hatást tekinti.”⁸⁰ A szemitizmus pedig Európában a zsidók képében volt jelen.

⁷⁹ LUDASSY: 538.

⁸⁰ Uo. 535.